

RECEPTAREA DREPTULUI ROMAN ÎN DISPOZIȚIILE REFERITOARE LA MOȘTENIREA LEGALĂ DIN CODUL LUI MATEI BASARAB (ÎNDREPTAREA LEGII-1652)

Prof. univ. dr. Teodor Sâmbrian

The Survival of Roman Law in the dispositions regarding the legal inheritance in Matei Basarab's Code (1652)

After presenting the premises of the remanence of Roman Law, seen through the knowledge of Latin and the existence of a juridical academic system during the reign of Matei Basarab, the first part of the article focuses on establishing the quasi identity of the ab intestat heir's class, by presenting, in formal comparison the dispositions included in the maintained Corpus iuris civilis and in the Îndreptarea legii Code, the most important legislative work of the Romanian Medieval Age. In the second part of the article, the author develops arguments supporting the idea that the surviving husband has maintained his quality of legal heir in the Roman Law, even after the reforms applied by Emperor Justinian through the novelles 118 and 127.

1. Premisele receptării dreptului roman în codul *Îndreptarea legii*

Receptarea dreptului roman este legată de cunoașterea limbii latine și de existența unui învățământ juridic. Ambele condiții erau îndeplinite în Țara Românească la jumătatea secolului al XVII-lea când, sub domnia lui Matei Basarab, a fost înființată Școala greacă și latină de la Târgoviște¹. Inițiată de doi cărturari greci cu instrucție romană și bizantină, Pantelimon Ligaridis și Ignatie Petriș, școala și-a desfășurat activitatea între 1646 și până în preajma tipăririi *Îndreptării legii*, fiind organizată după sistemul colegiilor iezuite (așa-numitul *Ratio adque institutio studiorum Societatis Iesu*): primii trei ani erau consacrați gramaticii latine și grecești, în timp ce în ultimii doi ani se preda la un nivel superior retorica. Într-o scrisoare trimisă la Roma la 12 august 1650 Ligaridis afirma categoric că ține de la sosirea în Țara Românească, "de patru ani", catedrele de retorică și de logică în limbile greacă și latină la o grupă compusă din 12 tineri aparținând celor mai mari familii boierești din țară ("*per spatium di quattro anni m'affaticai insegnando a duodeci giovani, Rhetorica e Logica in lingua greca e latina, che realmente sono i primi di questo paese ...*")². Întrucât cursul de retorică presupunea comentarii din Codul Theodosian și din Codul lui Iustinian, programa de învățământ includea implicit și studiul dreptului roman.

Prezența erudiților profesori la Târgoviște a fost determinantă pentru receptarea dreptului romano-bizantin în primul cod laic al Țării Românești. Daniil Andrian Panonianul, autorul codului și unul dintre elevii celor doi, mărturisește în nota ce însoțește lucrarea că și-a luat sarcina de a realiza această operă la îndemnul lui "*chir Ignatie Petriș și a lui chir Panteleimon Ligaridi, dascăli desăvârșit amândoi de la Hio, vestiți și foarte iscusiți întru toată dumnezeiasca scriptură*"³. Rolul celor doi profesori în realizarea codului este arătat și în predoslovia mitropolitului Ștefan care, fără să le indice numele, se referă în mod evident la ei atunci când îi menționează alături de Matei Basarab și de patriarhul

¹ V. Papacostea, *Originile învățământului superior în Țara Românească*, în vol. *Civilizație românească și civilizație balcanică*, București, 1983, p. 259-282.

² Gh. Călinescu, *Altre notizie sui missionari cattolici nei paesi romeni*, în *Diplomatarium Italicum*, vol. II, 1930, p. 396, *apud* V. Papacostea, *op. cit.*, p. 278.

³ *Îndreptarea legii*, Editura Pelerinul român, Oradea, 2002, p. 46.

Ierusalimului în rândurile personalităților care au contribuit la apariția celei mai importante opere juridice a evului mediu românesc: "Și așa cu multă userdie și îndemnare o am scos de întunearic la lumină; și, cu buna voie a luminatului și blagocestivului meu domn, Io Mathei voevod Basarab, și cu tot sfatul măriei sale, cu blagoslovenia părintelui meu, Paisie, patriarhul Ierusalimului, și cu îndemnarea a doi frați iubitori de Dumnezeu șitocma slujitori ai oblastiei smereniei noastre, tipăritu-s-au, ca să fie de folosul tuturor de obște, ca o grădină plină de flori mirositoare ale raiului, sau ca un vistiariu de obște besearicii"⁴.

În aceeași predoslovie, referindu-se la conținutul codului, mitropolitul Ștefan arată în mod clar că s-a recurs la receptarea dreptului romano-bizantin, adică a "pravilelor împărătești": "De acia am gândit și am socotit și pentru Pravila împărătească, că va fi și aceaia de treabă acești oblastii⁵ și micșoare țări ..."⁶. Este motivul pentru care, pe lângă normele dreptului canonic extrase din învățăturile sfinților părinți ai bisericii, în cod au fost reproduse și dispoziții de drept romane "pentru că și eale le-am socotit a fi ca un ajutoriu celorlalte; pentru aceia le-am lipit lângă dânsele"⁷. După modelul Digestelor lui Iustinian (cartea I, titlul al doilea *De origine iuris* ...), în predoslovie se face un scurt istoric al originii legilor romano-bizantine, începând cu Legea celor XII Table, continuând cu Digestele, Instituțiile, Codul și Novelele lui Iustinian, până la Bazilicalele împăratului bizantin Leon al VI-lea Filosoful. Iată câteva exemple care demonstrează că și în predoslovie mitropolitului Ștefan au fost receptate unele noțiuni introductive din Digestele lui Iustinian:

Digestele lui Iustinian

*Necessarium itaque nobis videtur ipsius iuris originem atque processum demonstrare*⁸. ("Ni se pare, așadar, a arăta însăși originea și dezvoltarea dreptului")

*Et quidem initio civitatis nostrae populus sine lege certa, sine iure certo primum agere instituit omniaque manu a regibus gubernabantur*¹⁰. ("Într-adevăr, la începuturile Romei poporul nostru a hotărât să trăiască fără o lege anume, fără un drept anume și toate erau guvernate de puterea regilor").

*Exactis deinde regibus consules constituti sunt duo*¹³. ("După alungarea regilor au fost numiți doi consuli").

Exactis deinde regibus ... iterumque coepit

Predoslovie mitropolitului Ștefan

Cade-se a ști și de Pravilele împărătești, de unde s-a ijdierit⁹ și eale.

Iară righii¹¹ carii tocmea¹² cetățeanii ... ei cum socotiia așa tocmea și îndrepta pe cetățeni, că încă nu era legea scrisă.

Iar când fu într-a 68 de olimbiade¹⁵, atunce căzură asupra împărăției puterea oamenilor celor de afară și așa goniră pe righii de mijloc și puseră oblăduirea¹⁶ a ipaților¹⁷, și

⁴ *Îndreptarea legii*, p. 57.

⁵ suverane

⁶ *Îndreptarea legii*, p. 51.

⁷ *Îndreptarea legii*, p. 53.

⁸ Pomponius, *libro singulari enchiridii*, Dig., 1, 2, 2, pr.

⁹ de unde își au originea

¹⁰ Idem, *op. cit.*, Dig., 1, 2, 2, 1.

¹¹ regii

¹² alegeau

¹³ Idem, Dig., 1, 2, 2, 16.

*populus Romanus incerto magis iure et consuetudine ... idque prope viginti annis passus est*¹⁴. ("Alungați apoi regii ... poporul roman a început din nou să se conducă mai mult după un drept nesigur și după obicei ...; și a suportat această stare pentru aproape douăzeci de ani").

*Postea ne diutius hoc fieret, placuit publica auctoritate decem constitui viros, per quos peterentur leges a Graecis civitatibus et civitas fundaretur legibus; quos in tabulas eboreas perscriptas pro rostris compuserunt ...; et ita ex accedenti appellatae sunt leges duodecim tabularum*²³. ("Apoi, pentru că situația aceasta să nu dăinuie mult timp, poporul a hotărât să fie investiți cu autoritate publică zece bărbați, prin a căror activitate să se caute legi în orașele grecești și ca orașul Roma să se bazeze pe legi; scrise pe plăci de fildeș, le-au expus în For ... și astfel au fost numite legile celor douăsprezece table") ... *Appius Claudius unus ex decemviris, cuius maximum consilium in duodecim tabulis scribendis fuit*²⁴. ("Appius Claudius a fost unul dintre cei zece bărbați a cărei autoritate a fost foarte mare în redactarea celor douăsprezece table").

atunci nărodul Rimului¹⁸ se îndrepta cu o lege, sau mai vârtos, cum am zice, cu un obicei rău, fără de tocmeală. Iară așa, până nu se împluse¹⁹ 20 de ani ...; în toți anii alegea nărodul tot 2 bărbați de bună rudă să fie de-a tocmirea²⁰ lucrurilor cetățești²¹ și voinicești²², și le punea numele ipați.

... iară nărodul alese 10 bărbați și pre dâșii oblăduia²⁵ Appie Claudie, și așa porunciră lor să facă legi. Iară ei adunară obiceiurile cele ce era pre lege ale rimleanilor²⁶, carele era risipite, și mai alcătuiră multe și de în legea ellinilor²⁷ de la Athina ... Și așa alcătuiră 12 cărți de la aceștea.

Compararea textelor de drept privat din codul lui Matei Basarab cu cele din *Corpus iuris civilis* relevă receptarea masivă a dreptului roman, în special a celui iustinianeu. În acest studiu ne propunem să prezentăm numai aspectele care privesc receptarea normelor juridice romane în materia dreptului succesoral.

2. Clasele de moștenitori legitimi

¹⁵ Anul 509 î. Hr.

¹⁶ conducerea, administrarea

¹⁷ consulilor

¹⁴ Idem, Dig., 1, 2, 2, 3.

¹⁸ poporul roman

¹⁹ împlinise

²⁰ administrarea

²¹ civile

²² militare

²³ Idem, Dig., 1, 2, 2, 4.

²⁴ Idem, Dig., 1, 2, 2, 36.

²⁵ îi conducea

²⁶ romanilor

²⁷ grecilor

În urma reformei întreprinsă de împăratul Iustinian prin novela 118 din anul 543 și novela 127 din anul 548 rudenția de sânge cu defunctul a devenit principalul criteriu al succesiunii *ab intestat* în dreptul roman. În cadrul acestui sistem ordinea chemării la succesiune a fost stabilită în primul rând, în funcție de felul rudenției (descendenți, ascendenți, colaterali) și, în al doilea rând, în funcție de proximitatea gradelor de rudenție, ceea ce determina, de exemplu, ca un strănepot (descendent de gradul al treilea) să excludă de la moștenire pe părinții (ascendenți de gradul întâi) sau pe frații defunctului (colaterali de gradul al doilea). Conform acestor principii rudele de sânge, precum și cele asimilate acestora ca urmare a adopției, au fost incluse în patru clase de moștenitori legitimi sau *ab intestat*. Din prima clasă făceau parte descendenții, indiferent de sex, care, în raport de gradul de proximitate cu defunctul, moșteneau în următoarea ordine: mai întâi, fii și fiicele, în lipsa lor nepoții și nepoatele, apoi strănepoții și strănepoatele ș.a.m.d. În cazul descendenților de gradul al doilea sau mai mult (nepoți, strănepoți ș.a.m.d.) s-a admis moștenirea prin reprezentare, caz în care, de exemplu, nepoții și nepoatele de pe urma unui fiu precedent erau chemați la moștenire în concurs cu unchiul lor, moștenind pe tulpină, adică împărțind între ei partea care i s-ar fi cuvenit tatălui.

Acest sistem a fost preluat integral în codul lui Matei Basarab din anul 1652, *Îndreptarea legii*.

Dreptul roman

*Itaque si descendentem habeat is, qui intestatus moritur, cuiuscunque sexus aut gradus, sive ex masculorum, sive ex feminarum progenie descendat, et sive sui iuris, sive sub potestate sit, ille omnibus ascendentibus quique a latere sunt cognatis praeponatur*²⁸. ("Așadar, dacă cineva care moare fără testament, are vreun descendent de orice natură sau grad, fie de sex bărbătesc, fie de sex femeiesc, fie *sui iuris*, fie sub putere paternă, el va fi preferat să moștenească tuturor ascendenților și tuturor rudelor de sânge colaterale").

... si quem ex his descendentibus liberis relictis mori contigerit, filii eius aut filiae, aut reliqui descendentes, in parentis sui locum succedent, sive sub potestate defuncti, sive sui iuris inveniuntur, et tantam ex hereditate defuncti partem capiant, quotquot sint, quantam parens ipsorum, si superstes esset, accepisset,

Îndreptarea legii

Copiii, au parte bărbătească, au muierescă, aceia să prețuiesc²⁹ să moștenească pre părinții³⁰ lor și pre mumăni³¹; iară nice moșii³² lor și nice frații tătâne-său³³ nu pot să moștenească pre acel tată al lor ce au murit, ce numai acei copii ai lui³⁴.

Însă de va muri moșul și-i va rămânea fecior, de-acia va avea și nepoți de la un fecior al lui ce va fi murit, atunce intră nepoții în locul tatălui lor și împart avuția moșu-său împreună cu unchiul, fratele tătâne-său, tocma în doao; și ia unchiul lor, acei copii, ori de vor fi parte

²⁸ Nov. 118, cap. 1 *ab initio*.

²⁹ sunt preferați

³⁰ Tații

³¹ Mame

³² Bunicii, respectiv ascendenții

³³ Rudele colaterale

³⁴ Glava (abreviat în continuare gl.) 273, zaceala (abreviat în continuare zac.) 1.

*quam successionem in stirpes antiquitas vocavit. In hoc enim ordine gradum requiri nolumus, sed ut cum filiis et filiabus nepotes ex praemortuo filio vel filia vocentur, sancimus, nulla differentia facienda inter masculos et feminas, eosve, qui ex masculorum aut feminarum progenie descendant, sive sub potestate, sive sui iuris sint*³⁵ ("... dacă însă unul dintre descendenți va muri, lăsând fii sau fiice ori alți descendenți, acești descendenți vin la moștenire în locul părintelui lor, fie că se aflau sub puterea defunctului, fie că erau *sui iuris*, și vor primi, oricâți vor fi la număr, numai acea parte din moștenirea defunctului pe care ar fi primit-o părintele lor dacă ar fi supraviețuit, respectiv ceea ce în trecut s-a numit moștenirea pe tulpină. Într-adevăr, nu vrem ca în această clasă de moștenitori să se cerceteze gradele de rudenie, ci hotărâm ca împreună cu fiii și fiicele să fie chemați la moștenire nepoții născuți din fiul sau fiica ce a precedat, nefăcându-se nici o deosebire între bărbați și femei, fie că descind pe linie masculină sau pe linie feminină, fie că se află sub putere părintească, ori ar fi *sui iuris*").

Dreptul iustinianeu a menținut și străvechiul *ius postliminii* în conformitate cu care cetățeanul roman reîntors din sclavia în care se aflase ca prizonier al unui stat străin redobânda, de îndată ce trecea hotarul statului roman (*postliminio*), toate drepturile pe care le avusese anterior căderii sale în sclavie³⁷, inclusiv drepturile succesoriale. Această dispoziție se regăsește în glava 280 din *Îndreptarea legii*:

*Interdum autem, licet in potestate mortis tempore suus heres non fuit, tamen suus heres parenti efficitur, veluti si ab hostibus quis reversus fuerit post mortem patris sui*³⁸ ("Se poate însă întâmpla ca un copil, deși nu a avut calitatea de moștenitor în momentul morții părintelui, totuși este făcut moștenitor al părintelui său, ca de exemplu, dacă se va fi întors din sclavia în care se aflase ca prizonier într-o altă țară

bărbătească, ori muerească, sau mici sau mari, iau și ei ceaialaltă jumătate, și unchiul n-are nice o prețuiață mai mult decât nepoții lui, adecă decât copiii frățâne-său carele au murit³⁶.

... de va hi neștine să hie fost rob, acela, câți ani de-ar face când se va întoarce, atunce-și va lua moștenirea, oriunde va hi, fără de nice o încurmezișare³⁹.

³⁵ Nov. 118, cap. 1 *in fine*.

³⁶ Gl. 273, zac. 2.

³⁷ Iustiniani Institutiones (abreviat în continuare Inst.), 1, 12, 5.

³⁸ Inst. 3, 1, 4.

³⁹ Gl. 280, zac. 1, *in fine*.

după moartea tatălui său").

Dacă nu există descendenți, următoarea clasă de moștenitori, potrivit novelei 118, este formată din ascendenții decedatului, precum și din așa-numiții colaterali foarte privilegiați, respectiv frați și surori născuți din același tată și din aceeași mamă (cunoscuți și sub numele de frați germani sau frați buni⁴⁰) precum și copiii acestor frați (adică nepoții și nepoatele de frate sau de soră ai decedatului) în cazul fraților precedeați. Acești nepoți veneau la moștenire prin reprezentare, în concurs cu frații germani ai decedatului, împărțind partea care s-ar fi convenit tatălui sau mamei lor, dacă i-ar fi supraviețuit defunctului care lăsase moștenirea. Ei îi excludeau de la moștenire pe frații cosanguini (adică frați sau surori cu defunctul numai după tată) și pe cei uterini (adică frați sau surori cu defunctul numai după mamă⁴¹), dar, la rândul lor, erau excluși de la moștenire dacă veneau în concurs atât cu frații germani, cât și cu ascendenții defunctului⁴². Prin novela 127 s-a stabilit însă că dreptul de reprezentare al copiilor unui frate german subzistă și atunci când vin în concurs cu alți frați germani, precum și cu ascendenți ai defunctului⁴³.

Rudele care în dreptul iustinianeu formează a doua clasă de moștenitori legitimi, în *Îndreptarea legii* sunt incluse în două clase distincte, și anume, după descendenți urmează a doua clasă de moștenitori legitimi alcătuită din așa-numiții ascendenți privilegiați, respectiv din părinții decedatului, și apoi a treia clasă care include pe ceilalți ascendenți (bunici), frații germani și copiii fraților germani precedeați care, ca și în dreptul roman, vin la moștenire prin reprezentare:

*Si igitur defunctus descendentes quidem non relinquat heredes, pater autem, aut mater, aut alii parentes ei supersint, omnibus ex latere cognatis hos praeponi sancimus, exceptis solis fratribus ex utroque parente coniunctis defuncto, sicut per subsequentia declarabitur*⁴⁴. ("Dacă defunctul nu lasă descendenți, ci pe tată sau pe mamă sau alți ascendenți, decidem ca aceștia să fie preferați tuturor rudelor colaterale, cu excepția fraților germani ai defunctului, așa cum se va arăta în cele ce urmează").

Si autem plurimi ascendentium vivunt, hos praeponi iubemus, qui proximi gradu reperiuntur, masculos et feminas, sive paterni, sive materni sint. Si autem eundem habent gradum, ex aequo inter eos hereditas dividatur, ut medietatem quidem accipiant omnes a patre ascendentes, quanticunque fuerint, medietatem vero reliquam a matre

De va muri fecior sau fată și va trăi tată-său și mumă-sa, atunci orice va avea cel ce au murit, părinții lui îl moștenesc. Și iarăși de va avea frați și surori, atunce acei frați ai lui n-au nici o voie să ceară de în moștenirea fratelui lor de la acel tată și de la acea mumă, ce numai părinții lui îl moștenesc, cum am zis⁴⁶.

---

⁴⁰ În dreptul iustinianeu frații germani sunt desemnați prin cuvintele *ex utroque parente coniuncti*.

⁴¹ În dreptul iustinianeu frații cosanguini și uterini erau desemnați prin cuvintele *ex uno parente coniuncti, sive per patrem solum, sive per matrem*.

⁴² Nov. 118, cap. 3.

⁴³ Nov. 127, cap. 1.

⁴⁴ Nov. 118, cap. 2, *ab initio*.

*ascendentes, quantoscunque eos inveniri contigerit*⁴⁵. ("Dacă însă supraviețuiesc mai mulți ascendenți, poruncim ca dintre aceștia să fie preferați cei care se află în gradul de rudenie cel mai apropiat, bărbați și femei, fie pe linie paternă, fie pe linie maternă. Dar dacă au același grad, vor împărți moștenirea în mod egal între ei, astfel încât jumătate să revină ascendenților pe linie paternă, oricâți vor fi la număr, iar jumătate să rămână ascendenților pe linie maternă, oricâți vor fi la număr.")

*Si vero cum ascenditibus inveniantur fratres aut sorores ex utrisque parentibus coniuncti defuncto, cum proximis gradu ascenditibus vocabuntur, si et pater aut mater fuerint, dividenda inter eos quippe hereditate secundum personarum numerum, uti et ascenditium et fratrum singuli aequalem habeant portionem*⁴⁷; ("Iar dacă vor rămâne împreună cu ascendenții frați sau surori germani cu defunctul, aceștia vor fi chemați la moștenire alături de ascendenții cei mai apropiați în grad, și dacă supraviețuiesc tatăl și mama, desigur că trebuie să împartă moștenirea între ei după numărul persoanelor, astfel încât ascendenții și frații să aibă fiecare câte o parte egală.")

*Si autem defuncto fratres fuerint, et alterius fratris aut sororis praemortuorum filii, vocabuntur ad hereditatem isti cum de patre et matre thiiis masculis et feminis, et quanticunque fuerint, tantam ex hereditate percipient portionem, quantam eorum parens futurus erat accipere, si superstes esset*⁴⁸. ("Dacă defunctul a lăsat frați și copii de pe urma altor frați sau surori care precedaseră, aceștia vor fi chemați la moștenire în concurs cu unchii și mătușile pe linie paternă sau maternă și, oricât de mulți ar fi, vor primi din moștenire acea parte pe care ar fi primit-o părintele lor dacă ar fi supraviețuit").

Iară de nu va avea părinți acel mort și va avea moș și moașă, atunci aceia-l moștenesc de împreună, adică moșu-său și moașe-sa și frații și surorile. Iară de nu va avea moș, nice moașă, atunce-l moștenesc frații-și și surorile-i carii sunt de într-un tată și o mumă⁵⁰.

⁴⁶ Gl. 274, teza I.

⁴⁵ Nov. 118, cap. 2.

⁴⁷ Nov. 118, cap. 2.

⁴⁸ Nov. 118, cap. 3.

⁵⁰ Gl. 274, teza a II-a.

*sancimus, ut, si quis moriens reliquerit ascendentium aliquem, et fratres, qui possint cum parentibus vocari, et alterius praemortui fratris filios, cum ascendentibus et fratribus vocentur etiam praemortui fratris filii, et tantam accipiant portionem, quantam futurus erat eorum pater accipere si viveret*⁴⁹. ("hotărâm ca în cazul în care cel ce a decedat a lăsat ascendenți și frați, precum și fii ai unui alt frate predecedat, chiar și fiii acestui frate predecedat să fie chemați la moștenire în concurs cu ascendenții și frații și să primească numai acea parte din moștenire cât ar fi primit tatăl lor dacă ar fi trăit").

*Unde consequens est, ut, si forte praemortuus frater, cuius filii vivunt, per utrumque parentem nunc defunctae personae iungebatur, superstites autem fratres per patrem solum forsitan aut matrem ei iungebantur, praeponantur istius filii propriis thiiis ...*⁵¹ ("De unde rezultă că dacă s-a întâmplat să rămână fii ai unui frate german cu persoana defunctului, acești fii vor fi preferați la moștenire, excluzându-i pe frații consanguini sau uterini").

Reglementarea următoarelor clase de moștenitori legitimi, respectiv cea a colateralilor privilegiați (alcătuită din frați cosanguini și uterini) și cea a colateralilor ordinari (alcătuită din celelalte rude colaterale) este cvasiidentică în dreptul iustinianeu și în Codul lui Matei Basarab, singura deosebire fiind aceea că pravila munteană stabilește limita vocației successorale în cazul rudelor colaterale până la gradul al optulea:

*His autem non existentibus, in secundo ordine illos fratres ad hereditatem vocamus, qui ex uno parenti coniuncti sunt defuncto, qui ex uno parenti coniuncti sunt defuncto, sive per patrem solum, sive per matrem*⁵⁴. ("Iară dacă nu există moștenitori din primele două clase, în următoarea clasă chemăm la moștenire pe cei care sunt frați cu defunctul fie numai după tată, fie numai după mamă").

Si defunctus neque fratres neque fratrum liberos, ut diximus, reliquerit,

De va muri neștine și-i va rămânea un frate de altă mumă, sau de alt tată, și va rămânea și frăține-său copii de un tată și de o mumă, adecă, nepoții lui, copiii frăține-său de un tată și o mumă, atunce acci copii să prețuesc⁵² să-l moștenească, iară nu altcineva⁵³.

Iară de nu va avea frați de un tată și de o mumă și va avea alt frate carele va fi de un tată și doao mumăni, atunce-l moștenește frate-său, carele se chiamă eterothalis (și eterothalis să chiamă când sunt doi frați de un tată și doao mumăni, iară amfithalis se chiamă cela ce iaste de un tată și de o mumă cu fratele lui⁵⁵).

Când nu sunt frații de într-un tată și de într-o mumă a lor, atunce câți frați sunt de

---

⁴⁹ Nov. 127, cap. 1.

⁵¹ Nov. 118, cap. 3.

⁵² Sunt preferați

⁵³ Gl. 275, zac. 1.

⁵⁴ Nov. 118, cap. 3, *ab initio*.

⁵⁵ Gl. 274, teza a III-a.

*omnes ex latere cognatos ordine ad hereditatem vocamus secundum uniuscuiusque gradus praerogativam, ut propinquiores gradu reliquis praeponantur. Si multi eiusdem gradus inveniantur, pro numero personarum inter eos hereditas dividatur, id quod leges nostrae in capita appellant*⁵⁶. ("Dacă defunctul nu a lăsat nici frați, nici descendenți ai fraților, precum am spus, chemăm la moștenire toate rudele colaterale în conformitate cu ordinea fiecărui grad de rudenie, astfel încât să fie preferate rudele cele mai apropiate în grad. Dacă se vor afla mai mulți de același grad, moștenirea se va împărți între ei în funcție de numărul persoanelor, adică *in capita*, după cum spun legile noastre.")

un tată și doao mumăni, sau de într-o mumă și doi tați, aceiaia moștenesc pre fratele lor carele iaste de într-un tată sau mumă⁵⁷.

Când va muri neștine și frate nu va avea, nice copii ai frăține-său, atunce să-i moștenească moștenirea verii lui carii vor fi întru spiță mai aproape, și de se vor afla mulți așa aproape într-acea spiță, atunce-l moștenesc toți tocma de împreună⁵⁸.

Că și rudenia de a opta spiță, când nu sunt alții mai aproape, și ei să chiamă întru moștenire, adecă acei de a opta⁵⁹.

Iară de nu va fi avut frați cela ce au murit, atunce să-l moștenească numai rudeniile ceale ce-i vor fi rudă mai de aproape⁶⁰.

3. Succesiunea soțului supraviețuitor

În romanistică este controversată chestiunea vocației succesoriale a soțului supraviețuitor după reformele întreprinse de împăratul Iustinian prin novelele 118 și 127⁶¹. Opiniile divergente au fost generate de faptul că, spre deosebire de alte opere legislative anterioare ale lui Iustinian⁶², cele două novele nu vorbesc nimic despre soțul supraviețuitor.

⁵⁶ Nov. 118, cap. 3 § 1.

⁵⁷ Gl. 275, zac. 2.

⁵⁸ Gl. 276, zac. 1.

⁵⁹ Gl. 276, zac. 2.

⁶⁰ Gl. 274, teza a IV-a.

⁶¹ În sensul că soțul supraviețuitor constituia a cincea clasă de moștenitori legitimi în dreptul iustinianeu, a se vedea: G. May, *Éléments de droit romain*, treizième édition, Paris, 1920, p. 568, *ad notam*; P.F. Girard, *Manuel élémentaire de droit romain*, huitième édition, Paris, 1929, p. 303; S.G. Longinescu, *Elemente de drept roman*, vol. II, București, 1929, p. 806; C. Stoicescu, *Curs elementar de drept roman*, edițiunea a III-a, București, 1931, p. 486-487; R. Monier, *Manuel élémentaire de droit romain*, tome premier, sixième édition, Paris, 1947, p. 484; V. Hanga, *Principiile dreptului privat roman*, Cluj-Napoca, 1989, p. 124; R. Gidro, Oana Mihuțiu, *Drept roman*, partea I, Cluj-Napoca, 1996, p. 169; J. Gaudemet, *Droit privé romain*, deuxième édition, Paris, 2000, p. 148; V.M. Ciucă, *Lecții de drept roman*, vol. IV, Iași, 2001, p. 1084; M. Guțan, *Drept privat roman*, Sibiu, 2004, p. 202; J. Miquel, *Derecho privado romano*, Madrid, 1992, p. 407. În sens contrar a se vedea: P. Collinet, A. Giffard, *Précis de droit romain*, tome premier, troisième édition, Paris, 1930, p. 387; V. Hanga, *Drept privat roman*, București, 1971, p. 238; Idem, *Drept roman*, Cluj-Napoca, 1999, p. 229; C. St. Tomulescu, *Drept privat roman*, București, 1973, p. 212; M. Talamanca, *Istituzioni di diritto romano*, Milano, 1990, p. 716; M.V. Jakotă, *Dreptul roman*, vol. II, Iași, 1993, p. 588; Gh. Ciulei ș.a., *Drept roman. Instituțiile dreptului privat roman*, București, 1995, p. 167; E. Molcuț, D. Oancea, *Drept roman*, București, 1993, p. 138; T. Sâmbrian, *Drept roman. Principii, instituții și texte celebre*, București, 1994, p. 95; Idem, *Drept roman*, Craiova, 2001, p. 184; S. Cocoș, *Drept roman*, București, 1998, p. 225; D. V. Dojdev, *Rimskoe ciastnoe pravo*, Moskva, 1999, p. 645; E. A. Fleișit, în *Rimskoe ciastnoe pravo*, Moskva, 1999, p. 224; I.M. Anghel, *Drept roman*, București, 2000, p. 343.

⁶² Inst., 3, 9, 7, *Iustiniani Digestae* (abreviat în continuare Dig.), 38, 11 și *Codex repetitae praelectionis* (abreviat Cod.), 6, 18, 1.

Din tăcerea novelor unii autori (în rândurile cărora ne-am aflat și noi) au tras concluzia că soțul supraviețuitor nu a mai fost inclus în clasele (*ordines*) de moștenitori legitimi. Această idee, raportată la tehnica legislativă din prezent care presupune funcționarea fără nici o excepție a principiului conform căruia actul normativ posterior abrogă implicit actul normativ anterior ce reglementează același domeniu, ar părea corectă. De aici, rezultă că novelele 118 din anul 543 și 127 din anul 548 fiind posterioare Instituțiilor, Digestelor și Codului (promulgate în anii 533 și 534) au abrogat implicit dispozițiile referitoare la succesiunea *ab intestato* prevăzute de cele trei lucrări, inclusiv dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor. Raportându-ne însă la o epocă mult mai îndepărtată, așa cum este cea de la mijlocul secolului al șaselea în care a fost realizată opera legislativă a lui Iustinian, trebuie să recunoaștem că nu putem aplica în toate cazurile principiile pe care astăzi le considerăm elementare. Din acest punct de vedere, este evident că tehnica de redactare a textelor din *Corpus iuris civilis* nu se ridică la nivelul exigențelor lumii contemporane. De aceea, opinia potrivit căreia au rămas în vigoare dispozițiile care chemau pe soțul supraviețuitor la moștenire în lipsa rudelor soțului defunct, deși în novele nu se făcea nici o referire expresă la soțul supraviețuitor, se impune să fie privită în contextul realităților secolului al șaselea și nicidecum al celor din epocile modernă și contemporană. Nemailuând în considerare argumentul ce ținea de tehnica legislativă (singurul, de altfel, în favoarea tezei excluderii soțului supraviețuitor din clasele de moștenitori legitimi) și interpretând în mod sistematic dispozițiile de drept succesoral din întreaga operă legislativă a lui Iustinian, se ajunge la concluzia că *soțul supraviețuitor a păstrat calitatea de moștenitor legitim și după adoptarea novelor 118 și 127*. Astfel, din examinarea textului novelei 118, rezultă că scopul acestei constituții imperiale a fost să abroge vechile norme care introduseseră o nedreaptă deosebire între rudele pe linie masculină și cele pe linie feminină chemate la moștenirea fără testament (*non iuste differentia ab intestato successionis inter cognatos masculis et feminis*)⁶³, motiv pentru care, după ce sunt stabilite patru clase de moștenitori în care sunt incluse rudele de sânge indiferent de descendența masculină sau feminină, în capitolul al patrulea se proclamă abrogarea expresă a milenarei rudenii civile. Cele patru clase de moștenitori legitimi le înlocuiesc pe anterioarele trei clase (*unde liberi, unde legitimi și unde cognati*) din dreptul pretorian în care continuă să se facă diferență între rudele pe linie masculină și cele pe linie feminină, între agnați și simplii cognati. Or, cum soțul supraviețuitor, care potrivit dreptului pretorian constituia o clasă distinctă de moștenitori legitimi (*unde vir et uxor*), nu era rudă de sânge, iar reforma întreprinsă de Iustinian s-a limitat numai la modificarea ordinii chemării la moștenire a rudelor de sânge din cele trei clase de moștenitori pretorienii, a fost firesc ca în novele să nu se spună nimic despre soțul supraviețuitor, subînțelegându-se că a rămas în aceeași poziție în care se afla de multe secole, așa cum fusese stabilit în dreptul pretorian, adică cea de moștenitor legitim în lipsa rudelor de sânge ale defunctului. Mai adăugăm un argument care ține de interpretarea logică a dispozițiilor din dreptul iustinianeu referitoare la succesiunea extraordinară a văduvei sărace. Potrivit acesteia, dacă văduva săracă, respectiv soția măritată fără zestre sau fără să i se fi constituit o donație cu ocazia căsătoriei, avea dreptul la un sfert din moștenire atunci când venea în concurs cu cel mult trei moștenitori legitimi, și la o parte egală cu a unui moștenitor, când venea în concurs cu cel puțin patru

---

⁶³ Nov. 118, *prae-fatio*.

moștenitori legitimi⁶⁴, cu atât mai mult (*a fortiori*) trebuie să fie recunoscută ca moștenitor în cazul în care defunctul nu a lăsat alte rude de sânge în grad succesibil. *Per a contrario*, ar fi fost absurd ca văduva săracă să aibă calitatea de moștenitor în concurs cu alți moștenitori legitimi, inclusiv cu descendenții defunctului, și să nu primească nimic dacă nu ar fi existat alți moștenitori legitimi. În sfârșit, din examinarea întregii legislații a lui Iustinian se poate constata atenția specială, fără precedent în istoria dreptului roman, manifestată sub influența ideilor creștine, față de unele categorii de persoane excluse sau aproape excluse în fapt de la dreptul de moștenire. Este vorba de copiii naturali și, respectiv, de văduvele sărace cărora grație novelor 89 din anul 539 și 117 din anul 542 li s-a constituit o veritabilă rezervă succesorală. În același context trebuie menționate și dispozițiile referitoare la moștenirea pretoriană din *Institutiones* în care se arată că nu numai că s-a menținut clasa de moștenitori *unde vir et uxor*, ci a și fost ridicată între cele zece clase de moștenitori pretorienii de pe locul al nouălea pe locul al șaselea: *Aliam vero bonorum possessionem, quae unde vir et uxor appellatur et nono loco inter veteres bonorum possessiones posita fuerat, et in suo vigore servavimus et altiore loco, id est sexto, eam posuimus ...*⁶⁵. ("Dar o altă moștenire pretoriană care se numește *unde vir et uxor* și care fusese pusă pe locul al nouălea între vechile moșteniri pretoriene, noi am păstrat-o la forța sa și am așezat-o pe un loc mai înalt, respectiv pe locul al șaselea"). Or, excluderea soțului supraviețuitor din sistemul succesoral conceput în timpul lui Iustinian, ar fi fost în mod evident un regres și ar fi contrazis spiritul dreptului succesoral iustinianeu.

Vocația succesorală a soțului supraviețuitor este admisă de Codul lui Matei Basarab, însă redactarea textelor respective este confuză. Astfel, mai întâi în glava 274 se prevede că văduva moștenește, în lipsa altor rude ale defunctului soț, jumătate din avere, cealaltă jumătate revenind, ca orice bun fără stăpân, domnului țării: "*Iară de nu va avea nice rudenie, iară muiare va avea, atunce să moștenească acea muiare jumătate de bucatele celuia ce i-au fost ei odinioară bărbat, iară ceaialaltă jumătate eale să fie domnești*"⁶⁶. În schimb, glava 276 stabilește dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor în conformitate cu normele dreptului roman, dispozițiile cuprinse în această glavă fiind foarte asemănătoare cu cele ale constituției din anul 428 a împăraților Theodosiu al II-lea și Valentinian al III-lea, preluate și de Codul lui Iustinian:

*Maritus et uxor ab intestato invicem sibi in solidum pro antiquo iure succedant, quoties deficit omnium parentum liberorumve seu propinquorum legitima vel naturalis successio, fisco excluso*⁶⁷. ("Soțul și soția, potrivit străvechiului drept, să se moștenească *ab intestat* reciproc unul pe altul, excluzându-l pe împărat, ori de câte ori la o succesiune legală sau naturală nu există ascendenți, descendenți sau orice altă rudă").

Când moare omul, sau bărbatul sau muiarea, și să nu fie făcut carte⁶⁸, și să n-aibă feciori, nice tată, nice mumă, nice frate, nice soră, nice altă rudenie dă pre sânge până la a șasea spiță, atunce bărbatul moștenește pre muiarea lui sau muiarea pre bărbatul ei, măcar de vor fi fost și puțină vreme însurați⁶⁹.

⁶⁴ Nov. 117, cap. 5.

⁶⁵ Inst., 3, 9, 6(7).

⁶⁶ Gl. 274, *in fine*.

⁶⁷ Cod., 6, 18, 1.

⁶⁸ Să nu existe testament, adică o succesiune *ab intestat*.

⁶⁹ Gl. 276, zac. 3.

